

ТРЕЋИ ДЕО

ОД ОДРЕДА ДО БРИГАДЕ НАРОД И ПАРТИЗАНИ

Бели брег, брежуљак повише Зајечара, 30. јуни 1941. У виноградарској кућици неколико одлучних младих људи. Доле у граду улице пуне немачких војника. Окружни комитет КПЈ и делегат Штаба за Србију утврђују мере за оружани усганак против Немаца и у Тимочкој Крајини. Крајини ослободилачких традиција Хајдук Вељка и Тимочке буне. За Немце овај део Србије због рудног богатства погаје „први и основни мотив управе“. Један од учесника тог скупа, Живан Васиљевић забележио је: „Сваки је у себи носио неигто лично ипто га је опредељивало за покрет. Али сви заједно у себи смо носили дубоко убеђење да се треба борити за слободу. Ми смо били заљубљеници идеје, ентузијасги“.

Решили су: образовати партизанске одреде, напасти саобраћајнице и руднике, окупаторска и жандармеријска упоришта.

* * *

Село Речица под Радан планином 11. марта 1944. године. Посгројено око 400 партизана Зајечарског одреда који су те зиме прегазили Мораву. Момци и девојке из Тимока, Крајине, борског и сокобањског краја. Главни штаб именује 9. по реду бригаду НОВЈ у Србији.

„Ведро, прохладно време са снегом у отапању. Из правца Ниша наилазе у бришућем лету 2 бугарска авиона. Зборно месго у јужном делу села код великог храста и записа — Спасовдан. Омладинци и омладинке са шимшировим цвећем и тробојном заставом са петокраком за свечане прилике...“ — сећа се борац бригаде Миле Видојковић из Берчиновца, код Књажевца.

Очекује се покрет у правцу Тимока.

А у међувремену? Од првих партизанских одреда 1941. Бољевачког, Заглавско—тимочког, Крајинског и Мајданпечког, до малих чета 1942, па до новог Зајечарског одреда 1943. Све изнедрено у селима, рудницима и варошима Тимока и Крајине, из нараштаја оданог борби за слободу.

ПРЕ СТРОЈА БРИГАДЕ

Јули 28. Бољевачки партизански одред. Првенац. У брзо пет стотина лиди. Командант Србије Хајнрих Данкелман упозорава 12. августа 1941. да су угрожени рудници Бор и Ртањ: „тамо присутне снаге не обезбеђују заштиту траже се најмање 2—3 чете за појачање“.

Партизани поседују пругу Параћин — Зајечар, руше руднике Ртањ Боговину, улазе у средско место Бољевац. Слободна територија!

У Билтену Главног штаба партизанских одреда Југославије 18. септембра 1941. похваљује се партизан Милун Минић из Заглавско—тимочког одреда који је почетком септембра уз помоћ сељака разоружао у селу Радичевац 1. финанси. „Партизан М. је пример храбрости и одлучности... М. заслужује сва* похвалу“ стоји у поменутом Билтену.

Одред од 60 бораца одмах у августу удара на пругу Ниш — Зајечар.

Крајински партизански одред у ноћи 21/22 августа 1941. ослобађа средско место Салаш, демолира железничке постаје ка Неготину, ствара слободну зону, а са локалним четницима склапа споразум о „борби против окупатора домаћих окупаторских елемената Недића, Љотића, Аћимовића, Косте Пећајца и других...“. Четници брзо крше споразум. Командир жандармеријске четине очекује напад на Неготин и тражи „појачање у људству врло хитно“.

Прва акција Мајданпечког партизанског одреда 21/22 августа 1941. описана је у извештају Моме Марковића, члана ПК КПЈ за Србију: „Одред у М.пе! уништио је инсталације које покрећу жичану железницу која носи руду у Дон Милановац. Руда уопште не може да се извози“. Ускоро је ослобођен град! Мајданпек, па Доњи Милановац. Број бораца расте до 100. Срски начелник извештају исписује: „исгакли југословенску заставу, нико је не сме скинути“.

Добривоје Радосављевић Боби, познати револуционар и секретар Округа: комитетa КПЈ за округ Зајечар, описује почетак устанка: „Партизански одреди без искуства, млади људи, тек понеко служио војску. Прва непријатељска офанзива — одреди трпели губитке. Крајински одред десетковао Паљењем Злота и Подгорца народ демолиран. Прешли смо у Тимок и Заглавско, где нас је народ примио. Постојало је једно антифашистичко, антиокупаторско расположење. А кроз борбе и даље акције, одред је стицао борбено политичко искуство“.

Додали бисмо: кроз трње до звезда...

Ко су борци из 1941. и касније који нису дочекали строј бригаде у Речи марта 1944?

Многи су изгинули у тешким месецима борбе против надмоћног противника. Помињемо само неке. Светислав Маринковић, командант ранијег Бољевачког одреда, погинуо је при нападу на варошицу Ражањ. Пали су ртањски рудари Хиршл и Ружић. Заробљеног рањеног борца Заглавско Тимочког одреда Драгољуба Јанковића Немци пред вешање у Књажевцу се септембра 1941. питају: „До ће ти сада помоћи?“. Одговор је: „Моја браћа, партизани из целе Југославије“. У првој борби гину још петорица Тимочана.

Стефанију Михајловић, члана штаба Крајинског одреда који је порастао на 150 људи, после погибије испод Дели Јована крајем септембра, породични народ Брзе Паланке прекрили су јесењим цвећем на посмртном одру. Још борби за Салаш у августу гину Неготинци Драгојевић и Патлићановић, а Стефанијом деветорица Крајинаца. Добривоје, отац овде палог Неготинца Радета Недељковића, описао је синовљеву сахрану: „Скинуо сам ка!

плакао, пољубио сам га три пута у беле груди — у име његове мајке, брата и сестре Љиљане".

Рањеног командира једне чете Мајданпечана, Мирка Павићевића, тек директни погодак немачке бомбе избацио је из октобарске борбе са Немцима за овај рудник. Са њим је погинуло још 10 бранилаца варошице.

*„Пркос цвет те роди да постанеш борац,
Да гледаш у сунце и презиреш таму,
Да новог живота будеш првотворац,
И да се не молиш у староме храму...*

Тако је неготински професор, крајински партизан, Предраг Костић исписао прву строфу као последњи поздрав секретару Окружног комитета КПЈ Миленку Брковићу Црном кога су Немци после зверског мучења обесили у Зајечару септембра 1941. Члан ОК КПЈ, предратни комуниста из Зајечара Љуба Нешић, гине на Стеванским ливадама бранећи базу Крајинског партизанског одреда. Ђорђе Симеонових, правник из влашког Подгорца, обешен је убрзо после Брковића, крај споменика борцима Тимочке буне на Краљевици. Учитељ из Рготине Јеремија Илић Јегор, члан Окружног комитета КПЈ, убијен је у одбрани слободног среског места Салаш, почетком октобра. Сви су из најужег штаба Усганка.

Али њихови другови створили су у октобру нов одред, Књажевачко—бољевачки и у сарадњи са Сврљижанима и Озренцима туку се са Немцима, четницима и жандармима. Код Кренте, Сокобање и у Заплању.

Само у Бору у јесен 1941. Немци стрељају 52 заробљена крајинска и мајданпечка партизана. Међу њима је и рањени члан крајинског штаба Боривоје Милић. Посгоји документ у коме стоји: „Стрељање је извршено од стране немачке јединице Фелдпосг 43061, под командом лајтнанта Вилда. Осуђене је (по пет) до места злочина спровео четнички командант Сава Марковић. Стрељању су морали да присуствују и грађани...".

Жртва прве ратне године има превише. Премало наведених за ову прилику и књигу о бригади. Позната су имена свих педесет двојице стрељаних у Бору.

Немци су 9. и 10. септембра 1941. спалили велика бољевачко—борска села Злот и Подгорац. До темеља. Од похватаних меигтана њих 20 су стрељали, по 10 из сваког села. Бранећи слободно среско место Салаш, на прагу своје куће гине сељак Михајло Гачић, председник ослободилачког одбора, учесник Октобарске револуције. Драгишу Петровића, унука угледног грађанина Добросава, једног од организатора Тимочке буне, Немци стрељају на Бањици. Лекари Бошко Милијић у Зајечару, Ивко Ђоловић у Бољевцу и Радивоје Савић у Књажевцу, сготинама нити везани су од 1941. са Народноослободилачким покретом. Доктора Савића Немци хапсе, игноришу потписе 1200 грађана и шаљу у логор Дахау, где умире. Ђоловић у партизанима гине, а Милијић је партизански активиста у Зајечару.

Главнина партизана из 1941. насавила је борбу против поробљивача овог краја.

БОЉЕВАЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД

Испод планине Малиника, близу Подгорца, на Блацу, основан је 28. јула 1941. Бољевачки партизански одред од 22 бораца.

У Штабу одреда били су: командант Душан Тодоровић, радник, политички комесар Добривоје Радосављевић, Јанко Симеонович и Душан Глигоријевић, студенти и Јован Добрић, рударски радник.

Борци: Јосиф Шалковић, Љуба Којадиновић, Милан Гођић, Оснија Ђурић и Ђорђе Илић, борски радници, Миодраг Џојић, учитељ, Милорад Кенић, кројач и Милош Ганић, матурант, с.ви из Сумраковца, Јован Мускаловић и Петар Грамић, рудари из Злата, Младен Долопановић, Јован Јовиќић и Јован Пантелић - Крињић, земљорадници, Павле Џујић, рудар и Ђорђе Пелановић, земљорадник, обојица из ПодГорца, Светозар Лазић, браварски радник из Зајечара и студент Шанковић (избеГлица).

После десетак дана дошао је за команданта одреда Света Маринковић, рудар са Ртња.

ЗАГЛАВСКО — ТИМОЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД

На домаку Књажевица, код села Штрбица, на месту Караџин, основан је 8. август 1941. Заглавско - тимочки партизански одред од 13 бораца.

У штабу одреда били су : командант Љуба Радуловић, радник, политички комесар Димитрије Тодоровић, правник, члан ОК КПЈ.

Борци: Милун Минић, судија, Бранко Милошевић, Миодраг Јеремић и Мирко Бабић, радници, Цветин Лазаревић, Геометар, Вукашин Кујић, Владимир Живковић и Светомир Миленковић, студенти. За новоГ команданта одреда дошао је 18. августа резервни потпоручник инжењер агрономије Војислав Јеленковић.

КРАЈИНСКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД

У Алији, шуми између села Мокрања и Речке, основан је 16. августа 1941. Крајински партизански одред од 19 бораца.

У штабу одреда били су: командант Бранко Перић, земљорадник из Брусника, политички комесар Љуба Нешић, студент из Зајечара, чланови Штаба одреда Боривоје Милић, земљорадник из Метриша и Срба Бешир, студент из НеГотина.

Борци: Милан Михајловић, студент из Рајца, Вукашин Сибић, земљорадник из Метриша, Станоје Гачић, Милан Рајчић и Чедомир Станковић, Земљорадници из Салаша, Бранислав Рајчић, ђак из Салаша и НеГотиници Мирослав Тошић и Милан Бешир, ђаци, Аранђел Патлићановић и Милан Милетић, студенти, Саво Драгојевић, професор, Миомир Радосављевић и Радомир Недељковић, учитељи, Аранђел РоГожинаревић и Радомир Илић радници.

МАЈДАНЕЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД

У ноћи 20. и 21. августа створен је Мајданечки партизански одред. Гропа бораца под вођством Велимира Маркићевића, минирала је на брду Рајково локолomobilу релејне станице на жичари којом су Немци превозили пирит у шлепове код ДоњеГ Милановца. Учествовали су: Драги Буђелан, БоГомир Траиловић, Јован Гочић, Миливоје БоГојевић, Младен Докић, Јован Јовановић и Франц Бекер, радници.

Година 1942. Праву агонију доживљавају борци разбијеног Мајданпечког одреда. На превару је од четника ухваћен командант Велимир Маркићевић Макс и стрељан на Бањици 1942. Станка Живковића, члана игтаба, четници су заклали, а Тику Страиновића из Рудне Главе обесили. Окованог Бранка Перића, ранијег команданта Крајинског одреда, Немци предају четницима, а ови га стрељају у Бруснику 18. јануара 1942. „Стрељајте, за мном су милиони...” — последње су речи претученог Перића. Марта 1942. у Куршумлији жандарми стрељају књажевачког партизанског комесара Димитрија Тодоровића Каплара. „Наша идеја ће победити...” — поручује он уочи стрељања окупљеном народу.

Средином јуна ове године Тимочки партизански одред под вођством Милана Цојића и Момчила Сибиновића, руши параћинску пругу и једну путничку композицију, код Суваје. Пред партизанским судом нашло се 19 окупаторских војника — Бугара, белогардејаца, Немаца. Акција је одјекнула широм Србије. И преко „Радио Југославије”.

Јула 1942. у Тимоку хара „Аћимовићева потеря”. Судски капетан старе Југословенске војске који тада ради у нишкој команди Српске државне страже, Јован Тошић из Бољевца, обавештава партизане о жандармерским намерама. Квислини су њега и супругу Загорку стрељали. У даноћним потерама гине Милун Минић, члан штаба Тимочке партизанске чете, јунак из 1941. при разоружању 24 финанси. Најтеже невоље борцима наноси нечовек из њихове средине Милисав Игњатовић. Он у јесен 1942. стреља 16 својих другова — партизана, са немогућом оптужбом да су „непријатељски агенти”. Међу њима је и један од тимочких организатора борбе Владимир Живковић Витко. У Зајечару је ухваћена врсна партизанка Бранка Динић Каћа и стрељана на Бањици као „уверена комунисткиња”. Августа 1942. Станко Пауновић из Брестовца код Неготина, предатни раднички трибун, гине на Фрушкој Гори као политички комесар Главног штаба за Срем.

Палих бораца и у 1942. има још, не мало. И као да је управо њима, понекад заборављеним, посветио своју песму крајински партизан Миомир Радосављевић Пики (заклан од четника 1943.):

*„Својмајко, дај ми ту пушку,
Терор ја нећу да Гледам,
Ниш крваво жито фашистима
Да узму ја недам,
Уредове партизана,
Друговима идем сад,
За народ ћу да се борим,
Нек и по Гинем млад.
Смрт једно Г рађа сто нових”.*

Тих „сто нових” окупиле су мале партизанске чете — Тимочка, Бољевачка и Крајинска, које не дозвољавају да се овде угаси пламен оружане борбе за слободу. Уз помоћ партизанских месних десетина сада су мета напада општински центри у селима. Крајинска чета, ускоро одред, упада фебруара 1943. у Бор и пали магацине.

Време полета ослободилачке борбе у овом крају, 1943, време је и **ИОЕ** партизанских жртава. Командант тек образованог Тимочког партизанског (таљона Миодраг Новаковић Џуца тешко је рањен. Пре тога батаљон је * Троглан Баре разбио велики одред Српске државне страже, па четнике ДЛ подножју Малиника. Код Кривога Вира гине један од најистакнутијих партизана, неготински професор Предраг Костић (преводаца дела Николаја Стровског „Како се калио челик“). Стеван Ђорђевић Новак, тимочки прво(рац, погинуо је код Доње Беле Реке. Прешао је пут од пушкомитраљезца командира Тимочког одреда. Умире тешко рањени командант 1. батаљса Зајечарског одреда Божа Вуколић Вучко. Октобра 1943. у борби са четници близу Зајечара четнички куршум смртно је ранио секретара Окружног коћтета Миодрага Станимировића Душка. Био је један од учесника бомбаш* напада на немачке офицере у нишком хотелу „Дарк“ 1941. Маја 1943. пад заседи Милан Џојић Марјан из устаничког Сумраковца, један од врло храбр партизана од првих дана борбе. У јесен 1943. неготинска гимназијалка Ве Радосављевић Нада бранила се од жандарма до последњег метка. Ови су предали Немцима у Зајечар — на вешала. Држала се јуначки. Не мање храС је била и њена мајка партизанка „Стара“ Добрила Радосављевић, при веша у Рготини. Крај истог села гине и Боривоје Томић Ика, члан Среског комит(КПЈ. У Крајини током борбе са четницима животе дају чланови Срес* комитета КПЈ Станоје Гачић и Момчило Ранковић, затим Димитрије БеЈ вакић и Војислав Чурић. Станоје се убио да не би пао у руке четници Ранковић је био најбољи матурант неготинске гимназије. Из партијског ко»тета за Крајину живи остају само двојица — Божа Ђурић и Власта Милошев Почетком јануара жандарми код Књажевца опкољавају угледног земљорника, предатног комунисту, партизана Миодрага Николића („Миле Јулиш Последњи метак испалио је себи у главу. На Тумби гине водник — јунак Жш Митровић, бегунац из Борског концлогора.

Цела генерација младих скојеваца жртвује најдраже — живот. Од ч. нова Окружног комитета СКОЈ-а први гине јуна 1943. Боривоје Цолић Јосвршени матурант зајечарске гимназије. Витомир Јеленковић Јелен, одли* ученик гимназије у Књажевцу, крајем децембра опкољен од четника из В] тарнице активира под собом бомбу. Стојанка Радосављевић Наташа, учен* учитељске школе у Неготину, затечена у једној кући у Књажевцу, прво па скојевску архиву, а онда скупа са партизанком Милицом Павловић убијају пиштољем.

Партизански лекар др Ивко Ђоловић и борци Никола Пилипов, Ђу Ђурашиновић и Ђорђе Салаћанин боре се до задњег метка у снегом завеја] појати код Кривога Вира. Гину сва четворица. У Бору пада у руке Немци истакнути партизан Борислав Миленковић Срђа. Четници којима је пре^пеку га на ватри до смрти.

У мају и јуну 1943. у Тимочку крајину долази члан Главног штаб] Покрајинског комитета за Србију Недељко Караичић Брка са једном чет Јастрепчана. На војном и партијском саветовању оцењено је да народноос бодилачка борба у овом крају Србије има подршку у народу. Створени

мочки батаљон НОВ од око 100 партизана (17. јуна), добро наоружаних, био је ударна снага слободољубивих људи овога краја. Убрзо је формирад и други батаљон, па трећи, тако да је образовани Зајечарски партизански одред већ имао снагу бригаде. Дража Михаиловић је узалудно слао депеше својим „корпусима“ да очисте овај терен од партизана: „...Дотадашња акција није дала резултате...“.

ЗАЈЕ ЧАРСКИ ГАРТИЗЛНСКИ ОДРЕД „МИЛЕНКО БРКОВИЋ ЦРНИ“

Састав Штаба одреда и штабова батаљона
(пре оснивања Бригаде почетком јануара 1944)

ШТАБ ОДРЕДА

Командант **ЂУРОВИЋ** Василије - Жарки
Политички комесар **ПОПОВИЋ** Бранко Станко
Заменик команданта **КОРАЋ** Божја Аца
Помоћник политичког комесара **РАДОЈИЧИЋ** ДраГоман Стамболија
Начелник **ЈЕЛЕНКОВИЋ** Војислава Божја
Интендант **ПАВЛОВИЋ** Мирослав Брана
Референт санитета **МИЉКОВИЋ** Владимир Мирослав

ШТАБ ПРВОГБАТАЉОНА

Командант **КЕЦМАН** Јован Чеда
Политички комесар **ПЕТРОВИЋ** Мирко Славко
Помоћник политичког комесара **СТЕВАНОВИЋ** ДраГолуб Милинко
Ађутант **АНЂЕЛИЋ** Небојши Анђелко

ШТАБ ДРУГОГ БАТАЉОНА

Командант **МИЛИЋ** Јукашин Вуја
Политички комесар **ЦВИЈИЋ** Сретен
Помоћник политичког комесара **ГЛИГОРИЈЕВИЋ** Душан Саша
Ађутант **ПРЕДИЋ** Стојан Јон

ШТАБ ТРЕЋЕГ БАТАЉОНА

Командант **МАРКОВИЋ** Момчило Зоран
Политички комесар **СИМЕОНОВИЋ** Јанко Сава, **СИБИНОВИЋ** Момчило
Помоћник политичког комесара **БАБИЋ** Мирко Шлем
Ађутант **ЧУБРА** Душан Ступе

ШТАБ ЧЕТВРТОГБАТАЉОНА

Командант **ТАТАРАЦ** Светислав Тале
Политички комесар **СТОЈАНОВИЋ** Тихомир ДраГан Уча
Помоћник политичког комесара **ПРИБИЋ** Светислав Илија
Ађутант **ОРЛИЋ** Ђира Никола

Цела 1943. је пре свега раздобље победа Зајечарског одреда над Немцима, Бугарима, четницима ДМ и жандармима. Овде наводимо само неке веће битке. Августа месеца партизани улазе у Књажевац и пале зграду начелства. У октобру, код Зајечара (Братујевац), у борби са партизанима гине 11 Немаца и 2 Бугарина. Потом батаљон партизана улази у воз и поседа целу пругу од Зајечара до Неготина. Заробљава 20-так Бугара. Почетком новембра Зајечарски одред руши руднике угља Српски Балкан, Вршку Чуку и Бурдељ. „Ни зрна

жита окупатору!" Под тим геслом партизани су у овом крају спречили пљачк
приспеле жетве. Следе даноноћне тромесечне борбе са бројним мобилисаш
четницима ДМ у региону Тимока. Без иједног пораза!

Јануара 1944. Одред већ има три батаљона са 250 бораца, уз њих је и пре
100 Озренаца — Четврти батаљон. Спремају се за пут преко Мораве.

У последњим данима 1943. у борби са четницима код села Попшице па
се живот зајечарског партизана — талентованог песника Радивоја Копареви
Он у „Сутрашњој песми“ као да предвиђа своју смрт:

*ууХоћу да песма буде ми пламна и ведрa,
Нечујно звучна као кристалног јутра цик,
БлаГа и мила као девојчин лик,
Горда ко барка кад шири бела једра.*

*Сутра тек зар да ту песму певам ја,
А можда и никад? Пре зоре да ме убију?
А хтео бих песму нежну, белу, Голубију,
што као месец у ноћима плавим сја*

А „пре зоре“, до образовања 9. бригаде, погинули су још стотине и стоти
приврженика слободарске традиције. Нарочито сарадници Народноослоб
дилачког покрета по селима и варошима Тимочке крајине.

ЗЛОЧИНИ НЕМАЦА И ЧЕТНИКА

Док Зајечарски партизански одред — бригада почетком 1944. године 1(
дана води борбе у Топлици и Јабланици — Немци, Бугари, четници ДМ
жандарми запоседају читав терен. Од Тимока до Дунава. Циљ им је заједничк
у народу уништити веру у слободу. Не бирају средства. Крајем 1943. четничк
командант Тимочког корпуса потпуковник Љуба Јовановић склапа 23. деце
бра у Зајечару писмени „Споразум“ са мајором Фрицом Милером, немачки
крајскокомандантом. према коме: „Тачка 1. Јединице Драже Михаиловића ће <
уздржавати од свих операција против немачке војске... Тачка 2. Крајскома
дантура се обавезује да ће се уздржавати од свих операција против четнички
јединица потпуковника Јовановића. Тачка 3. Закључено примирје треба \<
буде предуслов за заједничку борбу против комунистичког непријатеља.
Потпуковник Јовановић још 17. новембра 1943. обавештава Дражу Миха
ловића о контакту са бугарским командантом у Неготину, који му лич
обећава „да ће његови одреди бити потпуно пасивни док се терен не очисти с
партизана“.

Али су зато врло активне „дрне тројке“, образоване наредбом Врхов
команде, уз сагласност избегличке владе у Лондону. Хронологију њихов
зверстава за ову прилику дајемо само делимично. Сведочанство о томе игта <
збило могли су да дају и преживели у породици, често сусед скамењен с
страве, нечујни пролазници или залутали партизан.

Трећег дана јануара 1944. код села Планинице убијен је угледни антиф
шиста из зајечарске партизанске породице Радомир Васиљевић. Сутрадан,

јануара у Горњем Зуничу заклали су Жики Јовановића „Жица“ За време мучења на целатово питање „где су партизани“ — он пркосно одговара „У народу“. Круну Милић из Књажевца жандарми туку корбачем све док није издахнула.

У ноћи 11/12 јануара четници у Рготини убијају 6 чланова породице Јевтић. Почетком фебруара убијен је солунски борац Виден Божић, деда партизанског команданта Добривоја Божића Ратка. Из Зајечара четничке црне тројке изводе и кољу професоре гимназије Новицу и Љиљану Поповић, Јелену Мајсторовић, Станка Станковића и групу ученика гимназије. У Трговишту код Књажевца поклали су целу породицу Љубинка Сибиновића. Милена Живановића и његовог 14-годишњег сина Живорада из Потркања, ставили су на страшне муче. Нису одали технику НОП-а, сакривену код њих. Код рудника Вине кундацима је убијен учитељ Првослав Милићевић, партизански сарадник од 1941. године.

У Неготину су 7. маја похапшени ученици 7. и 8. разреда гимназије, а из села Рогљева отерано је у затвор у Неготину 47 младића. Живојина Годоровића из Тамница прво су засекали камом, онда сели на њега и чекали да издахне. На свиреп начин у Смедовцу убијена је Добрила Мирчић, партизански сарадник, а у Рогљеву Владимир Милосављевић, отац партизана Васе. Целат Бољевачке четничке бригаде Драгутин Благојевић дуго у Илину мрцвари сеоског слугу Боривоја Миљковића, сече му делове тела и на крају коље.

Због веза са партизанским лекаром Ивком Ђоловићем, јануара 1944. четници затиру целу породицу Урошевић — домаћина Вучету, жену Зорку, кћер Лепосаву и сина Радомира. Рударе Боговине, бивше партизане, Мускаловића, Добрића, Грамића, четници бацају у „јаму без дна“. Адаму Станојевићу из Добрујевца, пребијају обе руке и вилицу па 21. марта бацају у провалију код Ласова. Милосав Савић из Добрујевца толико је у затвору мучен да се сам обесио. Када је Настас Ракић из Бољевца дошао код „команданта Кенте“ да се распита за ухапшеног сина Ненада и сам је заклан. Усред Добрујевца, крај Бољевца, кроз мучилиште „Дакин трап“ пролази близу 100 сељака. Старог радничког борца, организатора „Борске буне“ 1935, Станоја Миљковића, четници кољу код Брестовца.

У селу Штрпцу заклали су Нацка Бисића, деду једног од организатора устанка у Тимоку — Милорада Бисића. Спалили су му и кућу. Новембра 1943. четници сатиру и целу породицу Јовановић из Дреновца — Мику, жену Јелену и мајку Ђурђу. Из села Рготине код Зајечара четници у пролеће 1944. интернирају у логор код Сикола и Поповице око 60 сељака, од којих убијају сваког десетог. У Трновцу кољу на њиви Милена Станковића и сина Чеду. Подофицир бивше југословенске војске црнотројкаш Косга Глигоријевић сам је заклао преко 30 људи. А црнотројкаш Тимочког четничког корпуса Војислав Рајчић, звани „Пожаревац“, камом је заклао 49 људи, махом сарадника НОП-а. Али и два енглеска авијатичара, 2 црвеноармејца из логора Бор и 2 пребегла Бугарина. У Метришу су жртве 9 најпреданијих партизанских сарадника. Београђанина Ивана Матића, партизанског обавештајца у Бору, Немци су открили тек јуна 1944. и убили у затвору.

Бор је до лета 1944. имао већ јаку организацију НОП-а са 3 народноослободилачка одбора, близу 100 чланова СКОЈ-а и 39 чланова КПЈ. У 9. и друге бригаде шаљу више стотина бораца. Партијски комитет у Бору одржавао је директну везу и са ПК КПЈ за Србију.

„Међу радницима је у последње време приметан пасивни отпор... Српск радници су увидели да немачки Вермахт није до сада био у стању да побед банде..." —јављао је још 24. јула 1942. Ханс Кребс један од немачких директор Бора. Из свих крајева Србије у Борски рудник је дотеривано више хиља радника на присилни рад, посебно омладина из Београда. Почетком 1943. Немци од Недићеве владе траже 25.000 радника. Стиже и око 7.000 Јевреја и Мађарске, у јесен 1943. и 8.000 заробљених Италијана. Посебно су у КЦ лого затварани партизана заробљени у Босни и Србији. Услови њиховог живота с најгори. Немци убијене логораше ноћу бацају у раскривку руде и затрпавај јаловином.

СЕЉАНКЕ ИЗ ТИМОКА

Тај чудесни свет жена — сељанки из села Тимочке крајине не може стат ни у повећу књигу о борби за слободу. У овом малом чланку су већ поменути Тешко је а не сетити се бар још по неких од тих одлучних жена.

Село Јелашница у зиму 1941. Јулу Милосављевић и Латинку Милошевић! мајке првоборца Милета и Раше, четници премлађују у општини, па у среско; месту, најзад их терају у затвор у Ниш. Румена Стојановић из овог села обешен је усред насеља због сарадње са партизанима. Двадесетогодишња Јаворка В* деновић, из Берчиновца, одлази у Зајечарски партизански одред заједно са оцем и братом. У једној борби сама разоружава групу четника ДМ. Из села Бучја ј Милица Живадиновић која на појати скрива 16 пушака. Одлежала је седам месеци у Специјалној полицији. У Краљевом селу Даница Ђорђевић чув смртно рањеног партизана Недељка Гундеља и сахрањује га у свом кућној дворишту. Код Радунке — Дуне Првуловић, Марице и Полексије Николић! ЈБубице Првановић, у селу Врбици, база је многих партизана овога краја. Дебелици им је најсигурнији ослонац кућа Милице Мице Миловановић. Бил је дана када је чувала неколико рањеника. Као и Љубица Миљковић, мајк првоборца Владе. Босиљка Ранђеловић из Доњег Зунича, њен муж и оба сиш отишли су у партизане. У истом селу Јаворка и Јевда Миленовић чувају једн избеглу јеврејску породицу, чија је ћерка Естера у Одреду. Стара Матилд Радовановић, по струци болничарка, у овом селу лечи рањене тимочке партизане. Жене из Жуковца још 1942. снабдевају Тимочку чету зимском одећом Душанка Рашић, Дана Савић... А Велика Петровић је партизански курир Јевросима Илић из Јаковца је пола године у зајечарском затвору због сарадње са партизанима. Три сина Ристеније Милосављевић из истог села губе живот у протеклом рату. У раније поменутој Јелашници, поред Зорке Маринковић Цвете Милановић, Јевросиме Јеленковић, Савете Милић и многих жена, покртвовано помажу борце за слободу и омладинке Брана Радисављевић, Босанк Симнић, Горица Маринковић, Вера Дамњановић, Мирка Ђорђевић. Оне ступају у 9. српску бригаду. Мирка Ђорђевић у бригади добија чин поручник Гранично село према Бугарској, Ново Корито, партизанско је упориште за хваљујући поред осталог, и сарадњи сељанки Петрије Цветковић, Зорке Мишић, Божике Илић. А у малом селу Потркању у трошној појати Миље Милановић у само два одељења по некада је било и по десетак бораца. Поносне н своје сеоце девојке су га опевале: „*Лотркање* > ланемеј, линиш ми на варо Роксанда Миљковић и Софија Тодоровић из села Равне биле су организатори помоћи борцима за слободу. „Дрвено село" — тако су четници називали Радичевац — везано многим нитима за партизане. Селинка Ђорђевић је са својом

децом свесрдно уз све акције ослободилачког покрета. Четницима је смело у очи говорила: „Доћи ће и вама једном крај!”. Виду и Дану из овог села, удате за два брата Милијића, партизанске сараднике, четници су убили у истом дану. Нада Милутиновић, учитељица у Селачки, члан КПЈ, држала је у свом стану партизанску технику“. Село Црвење илегалци су називали неосвојивом „Мажино линијом“, због масовне подршке НОБ-у, у чему су допринос дале и жене. Тако је Живка Тошић, своје свадбено девојачко рухо дала партизанкама у одреду, а Живка Јовић на саслушању код четника пркосно поручује да ће и даље помагати брата партизана. Наталију Николић из села Шести Габар, мајку јунака Мирка „Малог“, четници су тукли до бесвести. Четрнаестогодишња девојчица Радмила Николић пред стрељање у Вини довикнула је целатима: „Победиће наши!“.

Такве су биле жене из Тимока.

ЧИТАВЕ ПОРОДИЦЕ УЗ ПАРТИЗАНА

Читаве породице у Тимоку, Заглавку, Крајини, дуж Дунава, око Зајечара, Бољевца, у Бору, цео рат су чврсто везане за партизане. Неке, јер су им синови у одредима, друге због жртава које су поднеле својим ангажовањем у покрету, а знатан број појединаца или домаћинстава свесно су се опредељивале за будућног и праведније друштво које су борци за слободу најавили. Често њихова наизглед мала помоћ прераста у прави подвиг. Реч је о прихватању курира, исхрани група бораца, опремању одећом и обућом, обавештавању о издајницима и окупаторима, подршци изнемоглим, склањању прогоњених, па све до учешћа у значајнијим акцијама око наоружавања, одржавања база, смештаја партизанских игтампарија, лечењу рањених бораца. Радило се и о личној часги, задатој речи етичким принципима поштења, храбрости и слободарства, негованим кроз традицију народа. Издаје су права реткост. Тако је Косга Миливојевић из бољевачке Јабланице проклео свог унука Божу, који је сарађивао са Бугарима — „проклет да си од сад па до века што укаља свој образ и моје седе косе“.

У селима око Књажевца и Андрејевца одмах по дизању устанка партизане су мепггани прихватили као своје. Командант Заглавско — тимочког одреда инж. Војислав Јеленковић пише: „Тих људи и породица је било толико да их је тешко набројати. Срести се са партизаном то је био доживљај за свакога. На пример, у Дебелици породице Велимира Јовановића и Џоде Димитријевића; у Дреновцу породице Милете Јовановића; у Јаковцу ЈГазара Милића, Драгољуба Босиоковића и Михајла Маринковића; у Мањинцу Ристе Илића; у Боровцу Бранка Ђорђевића...“. Реч је о угледним сеоским домаћинима често учесницима Албанске голготе. Такође породице Николе Николића и Милана Ристића из Врбце. Па Видоја Пешића, Добривоја и Зорке Маринковић из Јелашнице, Драгутина Милосављевића из Горњег Зунича, Радисава Николића из Берчиновца, Живојина Ранђеловића из Доњег Зунича...

У бољевачком срезу одред су 1941. сељаци снабдевали намирницама, одећом, обућом, обавештавали о кретању непријатеља. У ослобођеном Мајданпеку мајстори Александар Кускић, Душан Вагнер, Јован Драгошан... поправљали су партизанско оружје, жене спремале зимску одећу за партизане. У руднику Подвис брачни пар Виторовић, инжењери Нада и Зоран, сарађивали су са партизанима који су 17. октобра 1941. упали у окна и радионице. У Бору је апотекар Миле Живковић прихватио прогоњеног секретара Окружног ко-

митета КПЈ Добривоја Радосављевића Бобија; шумарски предузимач Бол Међедовић, чија цела породица помаже партизане, шаље оружје у Бољевач* одред, а електричар Фрања Лугарић онеспособљава извозни stroj из ја& рудника. Душан Цветковић је крајем 1941. секретар јаког актива СКОЈ-а.

Када је група заробљених бораца фебруара 1942. провалила жице логора у Нишу, народ сврљишког и тимочког карја прихвата преживеле и повезује у са одредима.

У партизанском Књажевцу делује неколико борбених десетина у којима је Милош Крстић, Славко Пешић, Витомир Ђорђевић... У овој вароши Ве децембра 1941. ради народноослободилачки одбор. Породице Секе Ковачеви сестара Чукић, Видојка Јеремића, Светислава Миленковића, поготову Добривоја Тодоровића и повише таквих — од 1941. су у борби за слободу. Партизански функционер из Књажевца Предраг Раденковић истиче да су у фебруару 1942. у вароши „организовали акције писања и растурања летака, парола и вести на територији целог заглавског среза...". У Књажевцу ослободилачки одбор пуних 26. недеља издаје „Недељни прглед вести" у 100 примерака. У селу Штрбац, у Заглавку, породица Наталије Талке Миленковић је сва уз партизане а сама Талка, веома храбра жена, и пушком се умела одбранити. Кућа породица Добросава Тошића Цаме у селу Црвење, даноноћно је врло поуздана партизанска база названа „Дамин чардак". О томе сведоче Љубомир Љубиновић, Наталија Васиљевић, Вукашин Драгутиновић, Добривоје Божић, Митра рад Бисић, из руководства покрета.

У удаљеним Кладову, Брзој Паланци и Јабучковцу су групе активиста НОП-а, у којима су, поред осталих Лазар Атанацковић, Никола Мистерђић, Милош Милошевић, породица Михајловић, Јован Пауновић, судија Андрија Лакић, Константин Живковић, Радомир Форчан...

Директор рудника Мајданпек инж. Божа Стојановић и његова сестра Нада, избеглице из Босне, помажу усамљене партизанске борце. Скојевић Нада, овако описује зимски сусрет с партизанима крај рудника: „У једној кулиби, у полумраку, двојица седе око ватре и ћуте. Препознајем Сретена Вучковића (комесар мајданпечких и крајинских партизана). Мало даље, као да болесан, лежи Родољуб Стојановић. Око нас хладно да се и пас смрзне. Колико могу да видим одавде одећа им је боља од обуће, али очевидно слабија од хладноће, а не цвокоћу. Ваљда су се већ навикли..."

Вучковић, правник из Доњег Милановца, и Стојановић, целог рата боре успешно у Крајини и Поречу, често удаљени од средишта усганка. оближњем Дебелом Лугу ослонац им је група око инжењера Данила Тодоровића, у Милановцу они уз Јову Ружића и Иву Стојановића.

Читаве „влашке" породице око Доњег Милановца привржене су слободним фамилије Ђорђе Бажића на Стрњаку, Петра Траиловића у Рудној Глави, Пана Јовановића у Тополници, Живојина Николића из Мосне, Михајла Николића (где чувају рањеног Срету Вучковића), Јосифа Ђорђевића, крај Милановца. У овом крају помоћ „хајдучима", а било је и тога, негује се с поносом.

У Неготину у стану професора Петрашина Никитовића штампају се партизанске новине „Брковић Црни". Срба Бешир је овде секретар КП. Породице Алексића, лекара Митровића и Здравковићке, правника Урошевића, партизански досављевићи, Недељковићи, Луковићи, Глишовићи, занатлије Лазаревићи, Максимовићи, професори Стефановићи, Пауновићи и многи други, током целог рата поуздани су сарадници НОП-а. У Дому избеглица је партизански пункт (Винклајт и Лопушина).

У крајинским селима борци за слободу по правилу су добро прихватани. То су породице: Жикићи, Милошевићи, Кушићи, Мартићи, Милићи, Милосављевићи, затим угледни Танићи, па Лукићи, Баџићи, Предићи, Тодоровићи и многи други... Троугао око Рајца, Смедовца, Рогљева и шуме Алија је мала слободна територија. Нешто јужније партизанске базе су у Салашу код Станковића и Гачића (Добрила и њени), у Бруснику Илићи, Ђуричићи из Метриша — 4 брата и 2 сесгре. Уз Народноослободилачки покрет је и не мало ветерана из Првог светског рата, припадника из 1. и 2. позива Тимочке дивизије. Васа Станковић из села Смедовца, носилац Карађорђевог звезде са мачевима, своју борбу наставља на партизанској сграни. Њих помажу и сељанке из Рајца Ружа Рајковић, Ката Ранковић, Славка Стојановић, Љубица Лазаревић... Породица Станоја Ванинског у крајинском селу Јасеница поуздани је партизански ослонац кроз цео рат, а у Великој Јасикови домаћинство Паскуловића, у Мокрању Крста Кобилановић, познати ратар.

И нека свештена лица помажу партизане у Тимочној крајини. На пример парох из села Жуковца, Чеда Урошевић, и Анка Димшић — Параскева, игуманија манасгира под Озреном. Такође и поп Урош Бурић у селу Лука код Бора.

У бољевачком крају Добрујевац је жижа присталица НОП-а са носиоцима из породице Видоја Јаблановића. То село стално има НО одбор, а одреду и бригади даје више добрих бораца. Ваља споменути и породицу Живковић из Бољевца, свакако и земљорадничке заједнице из Кривога Вира Цукић — Стојановић и Брдарац, учитеља Николића из Малог Извора, домаћине Гавриловиће из Рујишта, као и породице Ганић, Станојевић и Мусић из Сумраковца.

Од села око Зајечара у Великом Извору су најпознатији Цаковићи и Бојовићи, у Шљивару то је цела породица Пајкић, у Грлишту Вељковићи и Милановићи, па кућа Ђорђа Митића, у Заграђу Ђорђевићи, Цолићи, у селу Лесковцу је Најдан Милутиновић и његови сељани. Из села према Тупижници базе су у Кожељу и Мариновцу (код Павловића). Сељаци Крста и Ранђел из Мариновца често обезбеђују секретара Окружног комитета Добривоја Радосављевића Божија. Партизанка Јана Пајкић увек је у народу.

У "Малој Москви", селу Рготини, готово сви су за партизане. Набројати само породице Миленковић, Милић, Илић, Богосављевић, Јанић, Живановић, Радојевић — мало је према десетинама осталих. Из села око Бора ослонац су у Слатини — Стојићи, у Бресговцу — Јовићи, Атанасковићи, Бркићи, у Кривељу су Симоновићи, Ступаревићи, у Злоту — Гујнићи, Радовановићи (ономоћали Петар је стари револуционар), Степановић, у Доњој Белој Реци то су Васићи, Јеврићи, Радосављевићи, затим у Метовници Мундрићи, Билановићи, учитељица Радмила Петровић...

Остасомо неправедни према осталим именима. Али памте их саборци и сведоци времена.

Сам Бор, поред значајне улоге логораша и актива СКОЈ-а, центар је борбе против окупатора, захваљујући и привржености целих колектива радничких породица: Јовановића, Анђелковића, Лугарића, Савића, Ђорђевића, Вељковића, Илића, Сајевића, Стевића, Мијатовића, Селмановића, Мачека, Митића, Нукића, Трифуновића, Милошевића, Вајдингера, Гушевца, Де Кандија... „У Борском руднику ври као у кошници, овде као да делује партизанско руководство..." —јављали су четнички обавештајци.

Град Зајечар средиште окупираног округа, кроз читав рат је везан и за партизански покрет. Као и целе породице Нешићи, Лазићи, Радосављевићи,

Васиљевићи, Мишићи, Појићи, Ђуровићи... Не мало и грађана антифашиста: лекари Тадић и Мотехес, апотекари Јовановићи, Тунер и Туфегчић, адвокати Симоновић, затим занатлије Диковић, Поповић, Аранђеловић... Или Анту Шестан и инж. Рајковић из железничке радионице. У организацији КП овд делује Димитрије Умљеновић, Гаврило Јакшић, Димитрије Вукић, Душан Паличић, Жива Милетић, Миленко Стојановић, Александар Ацковић...

САСТАВ ОКРУЖНОГ КОМИТЕТА КПЈ ЗАЈЕЧАР 1941-1944

Уставу партијског руководства Зајечарског округа — ОК КПЈ — Године 1941. су:

— секретари Добривоје Радосављевић Боби и Миленко Брковић Црни, а чланови ЈБубомир Нешић, Димитрије Тодоровић и Јеремија Илић.

Током 1942. Године у ОК КПЈ су:

— секретари Добривоје Радосављевић Боби и Миодраг Станимировић Душко. Чланови: Живан Васиљевић Марко, Душан Пуђа Сава и, краће време, Александар Пекић.

Године 1943. ОК КПЈ Зајечар чинили су:

— секретар Миодраг Станимировић Душко и чланови Живан Васиљевић Марко и Анастасија Јоцић Марица.

Године 1944. у ОК КПЈ су:

— секретар Живан Васиљевић Марко, организациони секретар Драгољуб Стевановић Милинко и чланови: Мирко Бабић Шлем, Михајло Туртић Павка, Милојко Ђорђевић Крста, Јанко Симеоновић Сава, Драгољуб Радисављевић Станко и Драгољуб Радојевић Јова.

Цри ослобођењу овог краја, септембра — октобра 1944, у састав бригаде 23, 25, и 45. српске дивизије које су дочекале Црвену армију, добровољно приступило неколико хиљада бораца. То су били млади људи из Тимока Крајине. Из Бора се укључио цео један батаљон, а само из Рготине у бригаде отишло преко 100 сељана. Приликом ослобођења Мајданпека опет је основан новљен рударски одред партизана.

Цела Тимочка крајина дала је у рату 33.158 бораца НОР-а — две јаке дивизије. Погинуло их је у борби 4.248, а као жртве терора — још толико.

САСТАВ ИЗВРШНОГ ОДБОРА ОКРУЖНОГ НОО 1944. ГОДИНЕ

У Извршни одбор Округлног НОО као највиши орган власти у Округу Зајечар 1944. изабрани су:

— Председник инж. Војислав Јеленковић, потпредседник Живан Васиљевић, секретар Јанко Симеоновић и повереници — Илија Михајловић за трговину, Јеленко Матејић за финансије, Слободан Урошевић за унутрашње послове, инж. Божидар Ђурић за привреду, др Милан Митровић за здравље, Радомир Илић за саобраћај, инж. Боривоје Спасојевић за рударство и проф. Светислав Првановић за просвету.

* * *

У прилогу „Од одреда до бригаде - народ и партизани“, истичемо да су личности бораца 9. бригаде главни садржај, срж Спомен књиге. Текст који је пред читаоцима указује на борбену генезу Бригаде, удео бораца и народа пре строја у Речици, без чега бригада не би била то што јесте, подсећа на не-уништиво слободарско опредељење народа Тимока и Крајине у борби против окупатора и издајника.

Партизани овога краја и народ који их је изнедрио остали су верни традицијама борбе за слободу против окупатора. А поражени жандарми четници ДМ нашли су се крајем Другог светског рата пре судом исгорије — сарадници окупатора.

У епилогу слободарске борбе у овом крају говори поема нашег песника — борца Копареца:

*„О немам ја тек срце поете,
јер није ово црвено цвеће,
већ жива крв бојних момака,
јер не чекам ја мирно дан среће,
после пучева и устанака“.*

Ту „живу крв“ дали су у рату борци 9. бригаде.

Слободан Босиљчић